

УДК 37.016:811.161.2(045)

ОСОБЛИВОСТІ УЧІННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОВИ

Ірина Кучеренко, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-8005-6757

E-mail: i.a.kucherenko@udpu.edu.ua

Євген Мамчур, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-0558-7715

E-mail: e.mamchur@udpu.edu.ua

У статті проаналізовано особливості процесу учіння, який зазнав суттєвих змін, спричинених пандемією та умовами воєнного часу в Україні. Охарактеризовано особливості учіння здобувачів освіти. Визначено основні рівні активності учіння – репродуктивно-наслідувальний, частково-пошуковий, творчий. Описано своєрідність головних способів реалізації процесу учіння: екстраактивне, інтраактивне, інтерактивне. Встановлено ключові механізми процесу учіння: підготовчий, навчальний, пізнавальний, закріплювальний.

Ключові слова: суб'єкти процесу навчання; педагог (учитель / викладач); здобувач освіти (учень / студент); учіння; рівні активності учіння; способи реалізації учіння; механізми навчання.

FEATURES OF LEARNING IN THE LANGUAGE LEARNING PROCESS

Iryna Kucherenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Practical Linguistics, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-8005-6757

E-mail: i.a.kucherenko@udpu.edu.ua

Yevhen Mamchur, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Foreign Languages Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-0558-7715

E-mail: e.mamchur@udpu.edu.ua

The article analyzes the peculiarities of the learning process in modern conditions of language learning, which has undergone significant changes and acquired new forms of implementation caused by the pandemic and wartime conditions in Ukraine. The main subjects of the learning process – the pedagogue (teacher / lecturer) and the learner (pupil / student) in order to achieve the defined goals of language learning, must carry out the process of teaching / lecturer and learning in a coordinated manner, in an active purposeful interaction and interconnection. The peculiarities of the learning of education seekers are characterized, which is interpreted as a meaningful cognitive-research activity of a pupil / student under the guidance of a teacher / lecturer, aimed at the development of individual communicative competence (speech, language, socio-cultural, activity, discursive), and the effectiveness of this process is characterized not only by perfect scientific-methodical organization and

implementation of the educational occupation on the part of the pedagogue, but also the mandatory goal-directedness, purposefulness and activity of the educational activity of the student himself.

The main levels of learning activity during the educational and cognitive activity at the language lesson are determined – reproductive and imitative, partially exploratory, creative.

The originality of the main ways of implementing the learning process, which are carried out in a language lesson, is described: learning from the outside (extraactive), internal, from the outside (interactive), alternating from the outside and from the outside (interactive).

The key mechanisms of the learning process have been established: preparatory, educational, cognitive, reinforcing.

Keywords: *subjects of the learning process; educator (teacher / lecturer); student (pupil / student); learning; levels of learning activity; ways of realizing learning; learning mechanisms.*

Сучасний процес освіти трансформувалася, зазнав суттєвих змін і набув нових форм реалізації, спричинених пандемією та умовами воєнного часу в Україні. Нині акцент мовного навчання поставлено в сторону самопідготовки і самонавчання учня-мовця задля формування і розвитку його власної комунікативної компетентності. Заклади освіти, вчителі, учні, батьки відчують потребу докорінного переосмислення і модернізації процесу навчання, необхідність активізації діяльності педагога та здобувача освіти, злагодженої їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії задля досягнення позитивних запланованих результатів.

Головні суб'єкти процесу навчання – педагог (учитель, викладач) і здобувач освіти (учень, студент) – повинні працювати злагоджено, в активній цілеспрямованій взаємодії і взаємозв'язку.

Поле діяльності педагога – викладання / навчання – охоплює всі складники проєктування (моделювання, власне проєктування, конструювання), реалізації й аналізу навчального заняття; спрямування, організацію й управління пізнавальною діяльністю здобувача освіти, контроль і оцінку його виконання, рефлексію впродовж навчального часу. Педагог – це суб'єкт процесу навчання, котрий будує і забезпечує реалізацію педагогічних умов для здійснення навчально-пізнавальної діяльності здобувача освіти з метою досягнення поставленої освітньої мети, завдань і цілей.

Поле діяльності учня / студента – учіння – включає активну цілеспрямовану пізнавальну, дослідну, креативну діяльність, направлену на осмислене оволодіння знаннями, формування і розвиток умінь та навичок, вироблення досвіду їх застосування у процесі спілкування (навчального і життєвого). Здобувач освіти – суб'єкт (а не об'єкт!) процесу навчання, що здійснює власну учіннєву діяльність, активне, цілеспрямоване, усвідомлене, вмотивоване вироблення особистісної компетентності. Здобувач освіти є центральним суб'єктом процесу навчання, заради якого цей процес проєктується і здійснюється, навколо якого моделюється і реалізовується навчально-пізнавальне середовище у закладі освіти.

Викладання / навчання – це діяльність педагога (вчителя / викладача) – того, хто викладає предмет, навчає здобувачів освіти. Учіння – це діяльність здобувачів освіти – тих, хто навчається. Цілісність, результативність і ефективність процесу мовного навчання забезпечується визначенням та досягненням взаємопов'язаних цілей навчання / викладання (діяльність педагога) та учіння (діяльність здобувача освіти), носить двобічний характер і можливі за умови гармонійної єдності діяльності всіх учасників навчального заняття – вчителя й учня / студента. Неодмінною умовою ефективності сучасного навчального заняття з мови є взаємопов'язаність і

взаємозумовленість процесів викладання / навчання й учіння.

Одним із найважливіших чинників результативності процесу вивчення мови є опертя на суб'єктний (особистісний, власний) досвід учня / студента, забезпечення його активної пізнавальної діяльності та позитивного емоційного стану. Продуктивність навчання мови буде досягнута тоді, коли навчальний процес (навчання / владання й учіння) буде суб'єкт-суб'єктним, активним, взаємодіючим і взаємопов'язаним.

Наукові аспекти діяльності вчителя / викладача й учня / студента, їх взаємодії, процесу навчання / викладання як діяльності педагога, процесу учіння як навчальної діяльності здобувача освіти окреслені в працях педагогів (А. Алексюк, В. Бондар, С. Гончаренко, І. Дичківська, В. Загвязинський, І. Зязюн, А. Кузьмінський, О. Пометун, О. Савченко, Т. Чернецька, М. Фіцула, В. Чайка та ін.), психологів (І. Бех, О. Власова, Д. Джонсон, Р. Джонсон, Г. Костюк, С. Максименко, І. Синиця, О. Степанов, Е. Стоунс та ін.), лінгводидактів (О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, О. Кучерук, М. Пентилюк, К. Плиско, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, І. Хом'як, С. Чавдаров та ін.).

Мета статті – проаналізувати особливості процесу учіння, охарактеризувати особливості учіння здобувачів освіти, з'ясувати рівні, способи реалізації і механізми учіння, описати їх своєрідність.

Учіння як складна багатогранна проблема привертає увагу дослідників різних наук. У гносеологічному аспекті філософії учіння побутує як специфічна форма пізнання, у царині соціології як суттєвий чинник і фактор соціалізації індивіда. У галузі педагогіки С. Гончаренко трактує учіння як цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння уміннями і навичками. У шкільних умовах – одна з складових процесу навчання, що охоплює діяльність учнів і керується вчителем [1, с. 342]. У царині психології учіння трактується як «цілеспрямований процес засвоєння знань, умінь та навичок, соціального досвіду з метою наступного використання їх у практичному житті» [3, с. 199]. В аспекті педагогічної психології учіння, зазначає О. Сергієнкова, – це стихійний або цілеспрямований процес засвоєння людиною знань, вироблення вмінь і навичок, розвиток особистості, інтелекту, що відбувається в умовах індивідуальної або спільної діяльності, спілкування з ровесниками або старшими шляхом спостереження за поведінкою та діяльністю інших людей, їх наслідування, а також у процесі сприймання та аналізу інформації у засобах масової інформації [5]. Конкретизуючи аналізоване поняття в контексті методики навчання української мови, М. Пентилюк трактує учіння як діяльність учнів, спрямовану на засвоєння знань, формування мовної мовленнєвої і комунікативної компетентності, розвиток творчих здібностей [2, с. 6]. Останнє із визначень нам імponує, оскільки вичерпно характеризує процес учіння, що реалізовується у процесі вивчення мови.

Беручи до уваги погляди науковців, логічно вважаємо, що учіння – це осмислена пізнавально-дослідницька діяльність учня / студента під керівництвом учителя / викладача, спрямована на вироблення індивідуальної комунікативної компетентності (мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної, дискурсивної), а ефективність цього процесу характеризується не тільки досконалою науково-методичною організацією та реалізацією навчального заняття зі сторони педагога, а й обов'язковою цілеспрямованістю, цільовизначеністю й активністю навчальної діяльності самого здобувача освіти.

Учіння пов'язане насамперед із мотивованістю, активністю, дієвістю, самостійністю навчально-пізнавальної діяльності учня / студента. Активність здобувача освіти як постійна навчальна пізнавально-дослідна діяльність спричиняє цільовизначене і цілереалізоване системне учіння, вироблення стійкої мотивації, подолання пасивності, стандартності та стереотипності навчальної роботи.

Активність в учінні може бути різною. Дослідники (Г. Костюк, Т. Чернецька, О. Ярошенко та ін.) визначають рівні активності здобувачів освіти під час учіння. На основі концептуальних положень учених визначаємо такі основні рівні активності учіння під час навчально-пізнавальної діяльності на навчальному занятті з мови – репродуктивно-наслідувальний, частково-пошуковий, творчий.

I рівень – репродуктивно-наслідувальний – характеризується в межах сприймання й механічного відтворення інформації, джерелом якої є педагог або підручник з мови. Перший рівень учіння завжди має місце у процесі мовного навчання, передбачає засвоєння знань і пропедевтичне вироблення вмінь, а також є вихідною позицією для реалізованості наступних рівнів.

II рівень – частково-пошуковий – виявляється в самостійному розв'язуванні типових навчальних завдань з допомогою вчителя й застосуванню інструктивних матеріалів. Другий рівень формує усвідомлені знання, формує стійкі вміння та навички, при цьому міра пошуковості, проблематичності навчальної діяльності з кожним разом ускладнюється.

III рівень – творчий – полягає в самостійному та нестандартному способі вирішення навчальних завдань або застосування одержаних знань у незвичній ситуації, характеризується підвищеним інтересом здобувачів освіти проникнути в сутність мовного, мовленнєвого, комунікативного явища чи поняття. Третій рівень засвідчує досконалі знання, вміння та навички, реалізовані у процесі спілкування, в межах якого учень / студент виявляє себе як креативну мовну особистість, комунікативно компетентну, здатну до ефективного толерантного спілкування.

Різні рівні активності учіння можуть бути реалізовані й організовані вчителем / викладачем як колективно (у межах цілісної навчальної, розвивальної і виховної мети навчального заняття), так й індивідуально (під час постановки індивідуальних завдань для певного здобувача освіти або їх групи). Управління й організація активності учіння традиційно називають активізацією процесу навчання. На навчальному занятті з мови активізація має бути постійно діючим процесом стимулювання учнів до мотивованого цілеспрямованого учіння, подолання пасивності, небажаності, стереотипності пізнавальної діяльності. Спеціально організована вчителем / викладачем активізація учіння учня / студента під час навчального заняття передбачає поступове вдосконалення рівня їх активності – перехід від репродуктивно-наслідкового до рівня творчого.

Активність здобувача освіти під час навчального заняття має вияв в основних способах здійснення учіння. За висновками сучасних дослідників (Н. Остапенко, Т. Чернецька, В. Шуляр та ін.), існує чотири основних способи реалізації учіння. Визначимо основні способи реалізації учіння, що здійснюються на навчальному занятті з мови: учіння із-зовнішнє (екстраактивне), внутрішнє, у-зовнішнє (інтраактивне), чергування із-зовнішнього й у-зовнішнього (інтераактивне) (таблиця 1).

Таблиця 1

Способи реалізації учіння під час навчального заняття з мови

Спосіб реалізації учіння	Схематичне зображення	Символ	Процес здійснення учіння
Із-зовнішній (екстраактивне учіння) ЕКСТРАДІЯ		Пасив	Навчання мене будь-ким, будь-чим (Навчає вчитель, однокласник, батько, підручник, додаткова література, Інтернет тощо)
Внутрішній (внутрішнє учіння) ІНТРОДІЯ		Актив	Самонавчання (Навчаю себе сам)
У-зовнішній (інтраактивне учіння)		Інтраактив	Навчання мною будь-кого (Навчаю інших)
Чергування із-зовнішнього й у-зовнішнього (інтерактивне учіння)		Інтерактив	Взаємонавчання (Навчаюсь у взаємодії – учусь (учіння) та навчаю (навчання))

Важливо, щоб під час навчального заняття з мови (як очному, так і дистанційному) відбувалася покрокова зміна способів учіння або одночасне інтегрування кількох видів учіння. Це стимулює та активізує учня / студента до різноманітних способів учіння (пасивного (мене навчають), активного (навчаю себе сам), інтраактивного (навчаю інших), інтерактивного (вчуся сам та навчаю)). Означене, своєю чергою, зумовлює реальне впровадження нової філософії учіння, яка передбачає досягнення наперед визначеного результативного навчання, за якого більшість здобувачів освіти не просто будуть засвоювати знання і розвивати вміння (мовленнєві, мовні, комунікативні, дискурсивні, соціокультурні, діяльнісні), а будуть активно пізнавати й осмислювати їх сутність та особливості, тобто будуть здійснювати когнітивне учіння, що спрямоване на розвиток власного мислення й особистісної комунікативної компетентності.

Д. Джонсон і Р. Джонсон справедливо стверджують: «Є три основні способи взаємодії учнів один з одним в учінні. Вони можуть змагатися, щоб переконатися, хто «кращий». Вони можуть працювати індивідуально, щоб досягти мети, не звертаючи уваги на інших учнів. Нарешті, вони можуть працювати спільно із справжньою зацікавленістю в учінні як один одного, так і власного. В ситуації спільного учіння учні: відзначають успіхи один одного; підтримують один одного у прагненні завершити запропоновану роботу; обговорюють спільно виучуваний матеріал; допомагають один одному аналізувати задачі та визначати їхні види; перетворюють інформацію на інші

форми – свої слова, малюнки, діаграми; шукають зв'язки матеріалу, що вивчають, з раніше вивченим; стимулюють радість здобуття досвіду спільними зусиллями; навчаються співробітництву, незважаючи на індивідуальні відмінності» [6, с. 81].

У системі сучасного мовного навчання здобувач освіти змінює власну позицію учіння: із одержувача готової змістової інформації (об'єкт навчання) перетворюється на здобувача інформації (суб'єкт навчання). Змінюється і роль учителя / викладача: із транслятора навчальної інформації стає організатором, фасилітатором (помічником) і експертом у процесі учіння учня / студента.

Стрижневим і наскрізним завданням здобувача освіти у процесі когнітивного, усвідомленого, мотивованого, активного, осмисленого учіння є розвиток уміння вчитися як ключової компетентності мовної Я-особистості. За висновками О. Савченко, вмє вчитися учень, котрий: «сам визначає мету діяльності або приймає поставлену вчителем; виявляє зацікавленість у навчанні, докладає вольових зусиль; організовує свою працю для досягнення результату; відбирає або знаходить відповідні знання або способи діяльності для розв'язання задачі, виконання завдання; виконує в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції; усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалення; має вміння й навички самоконтролю та самооцінки» [4, с. 261]. Уміння вчитися виробляється під час практичного осмисленого учіння, у процесі вміло керованої педагогом та методично досконалої організації та реалізації навчально-пізнавального середовища на навчальному занятті з мови.

Задля забезпечення результативного активного учіння важливо інформувати здобувача освіти про мету і конкретні цілі навчального заняття, мотивувати його навчальну діяльність так, щоб «це активізувало їхні зусилля й стимулювало до співробітництва з учителем» [4, с. 239]. Саме педагог має допомогти у цілевизначеності учня / студента, зобов'язаний повідомляти в доступній для них формі мету навчального заняття з мови й обов'язково конкретизувати їхню діяльність упродовж навчального часу і мотивувати, для чого потрібно досягти поставленої цілі та де можуть будуть використані засвоєні знання чи сформовані вміння й навички. Сучасне навчальне заняття з мови спрямоване на сприймання і трансформацію науково обґрунтованих мовних, мовленнєвих і комунікативних надбань в осмислені здобутки учня – його комунікативну компетентність. Педагог має забезпечити процес усвідомленого учіння задля пізнання: перехід невідомого у знання, невмінь у вміння, навички, досвід.

Реалізація учіння під час навчального заняття з мови здійснюється послідовно, у кілька етапів. На основі аналізу науково-методичної літератури нами визначено основні взаємопов'язані етапи учіння як активної навчально-пізнавальної діяльності здобувача освіти на навчальних заняттях з мови:

- підготовчий – актуалізація знань, зацікавлення, визначення мети і конкретних завдань;
- мотиваційний – пробудження інтересу до навчальної теми, створення стійкої мотивації, організація сприйняття й уваги, мобілізація пам'яті;
- навчальний – осмислення навчальної інформації, усвідомлення необхідності її засвоєння, організація аналітико-синтетичної роботи мислення й уяви, формування знань у вигляді понять, умінь у вигляді оволодіння різними продуктивними способами вирішення різнотипних задач, навичок як автоматизованих умінь;

- пізнавальний – роздуми, формування власної думки щодо навчального матеріалу, осмислення знань, вироблення і закріплення вмінь, автоматизація навичок у вигляді оволодіння самостійним аналізом навчальної ситуації і готовності самостійно вирішувати проблему, розвиток власної комунікативної компетентності;
- закріплювальний – рефлексія, контроль і оцінка навчальної інформації, визначення власних результатів, самооцінка і корекція.

Дотримання такої послідовності дій дасть змогу вчителю продуктивно спроектувати навчальне заняття, вдало організувати процес учіння здобувача освіти з метою забезпечення ефективного розвитку його мовної особистості. Основні етапи процесу учіння змінні, динамічні, можуть бути поєднані в різні методичні комбінації залежно від мети і цілей навчального заняття.

З метою організації успішного та результативного процесу мовного навчання педагог має залучити всі механізми учіння, до яких відносимо:

- формування асоціацій (встановлення зв'язку між окремими знаннями і вміннями);
- осмислене наслідування (виокремлення і відтворення правильного, доречного мовленнєвого, мовного чи комунікативного явища чи поняття);
- розрізнення й узагальнення (виокремлення або об'єднання понять і явищ за певними ознаками);
- здогад (сприймання нового матеріалу в уже відомому, знайомого з минулого);
- зворотній зв'язок (діагностична інформація щодо початкової);
- творчість (самостійна нова креативна мовленнєва діяльність);
- закріплення (фіксація знань, умінь, навичок, досвіду).

Ефективність учіння залежить не тільки від діяльності педагога, його професійної компетентності, аксіологічним ядром якої є філологічна, педагогічна, психологічна, методична компетентності та особистісні якості, а і від вихідної власної комунікативної компетентності, мотивованості, психолого-вікових особливостей, особистісних якостей здобувача освіти – активності, самостійності, ініціативності, бажання вчитися. Становлення і розвиток особистісних якостей учня / студента відбувається не тільки завдяки його зусиллям, а під керівництвом вчителя / викладача, за допомогою досконало продуманого різноманітного лінгво-методичного інструментарію. Найважливішими ознаками особистості здобувача як суб'єкта активного учіння є:

- вольові зусилля, спрямовані на засвоєння навчального матеріалу;
- усвідомлений стійкий інтерес до мовного, мовленнєвого, комунікативного навчального матеріалу;
- самостійність у виконанні вправ, розв'язанні навчально-дослідницьких завдань, вирішенні проблемних ситуацій;
- уміння використати власні здібності й осмислені мотиви для організації процесу вирішення навчальних завдань і реалізації навчальної роботи;
- здатність інтегрувати мовний, мовленнєвий і комунікативний навчальний матеріал у власний життєвий досвід спілкування.

Отже, учіння є важливим, фундаментальним складником процесу мовного

навчання. Процесуальність учіння та його результативність залежать, з одного боку, від професійної компетентності педагога, аксіологічним ядром якої є філологічна (фахова), педагогічна, психологічна, методична, креативна компетентності та особистісні якості, а з іншого – від активності учня, його здатності мотивовано сприйняти й ґрунтовно засвоїти навчальний матеріал, активно розвивати вміння, формувати навички, виробляти досвід їх застосування на практиці. Організація ефективного учіння передбачає опанування мови через виконання різних навчальних завдань (мовленнєвих, мовних, комунікативних), упровадження системи продуктивних традиційних та інноваційних методів, прийомів, форм та засобів навчання, застосування результативних технологій навчання.

Викладені положення не ополють усіх аспектів порушеної проблеми, а стимулюються до майбутніх наукових розвідок щодо розробки сучасних технологій формування комунікативної компетентності здобувача освіти у процесі вивчення мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
2. Пентиліук М. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. / М. І. Пентиліук, Т. Г. Онукевич. К.: Ленвіт, 2006. 134 с.
3. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. К., 1982. 215 с.
4. Савченко О. Дидактика початкової школи: підручник. К.: Генеза, 1999. 368 с.
5. Сергєєнкова О. Педагогічна психологія. URL: <https://subj.ukr-lit.com/pedagogichna-psixologiya-sergyeyenkova-o-p-vidi-rivni-i-mexanizmi-uchinnya-i-nauchinnya/>
6. Johnson, D. W., Johnson R. T. Cooperativ e Learning Assisted: One Key to Computer Learning. *The Computing Teacher*. 1985.

REFERENCES

1. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk*. Kyiv: Lybid.
2. Pentyliuk, M., Onukevych, T. (2006). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy u tablytsiakh i skhemakh*. Kyiv: Lenvit.
3. *Psykhohohichniy slovnyk*. V. I. Voitko (Ed.). (1982). Kyiv.
4. Savchenko, O. (1999). *Dydaktyka pochatkovoii shkoly*. Kyiv: Heneza.
5. Serhieienkova, O. *Pedahohichna psykhohohiia*. URL: <https://subj.ukr-lit.com/pedagogichna-psixologiya-sergyeyenkova-o-p-vidi-rivni-i-mexanizmi-uchinnya-i-nauchinnya/>
6. Johnson, D. W., Johnson R. T. (1985). *Cooperativ e Learning Assisted: One Key to Computer Learning*. *The Computing Teacher*.